

RYSZARD MANTEUFFEL
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

**UPROSZCZENIE I SPECJALIZACJA GOSPODARSTW ROLNICZYCH
ORAZ WPŁYW TYCH CZYNNIKÓW NA PLANOWANIE W REGIONIE**

(Na tle dyskusji przeprowadzonej na III konferencji ekspertów do spraw racjonalizacji gospodarstw rolniczych, odbytej w Genewie w dniach 2—6 września 1963 r.)¹

Udział w konferencji wzięło 21 ekspertów z 15 krajów oraz 6 obserwatorów z różnych instytucji gospodarczych.

Uczestnicy konferencji:

Belgia:

W. Vertriest, główny inspektor, Instytut Ekonomiki Rolnej, Bruksela.

Białoruska SRR:

I. Kaczurow, dyrektor Instytutu Ekonomiki Rolnej Białoruskiej Akademii Nauk, Mińsk.

Dania:

A. H. Nielsen, Dział Ekonomiki Rolnictwa Królewskiej Wyższej Szkoły Weterynaryjnej i Rolniczej, Kopenhaga.

Finlandia:

N. Westermarck, Uniwersytet w Helsinkach, Helsinki.

Francja:

R. Malezieux, Ministerstwo Rolnictwa, Paryż.

Hiszpania:

B. Bruckner, Dyrekcja Naczelna Ekonomiki Produkcji Rolniczej Ministerstwa Rolnictwa, Madryt.

Holandia:

C. M. Hupkes, dyrektor Zakładu Organizacji Gospodarstw Ministerstwa Rolnictwa, Wageningen;

J. F. van Riemsdijk, Dział Ekonomiki Rolnictwa Uniwersytetu Rolniczego w Wageningen.

Jugosławia:

S. Mirić, kierownik Działu Ekonomiki Rolnictwa, Wydział Rolniczy Uniwersytetu w Belgradzie, Zemun.

NRF:

R. Adelhelm, Zakład Organizacji Gospodarstw Rolniczych Uniwersytetu w Getyndze;

J. Hesselbach, Instytut Maxa Plancka do spraw Techniki i Organizacji Pracy, Bad Kreuznach;

G. Steffen, Kuratorium do spraw Techniki w Rolnictwie, Frankfurt.

Polska:

R. Manteuffel, Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW, Warszawa.

Szwajcaria:

E. Dettwiler, Sekretariat Chłopów Szwajcarskich, Brugg;

J. Vallat, dyrektor Biura Upowszechniania Wiedzy Rolniczej, Lozanna;

J. Vontobel, Centralny Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Kuesnacht,

¹ Konferencja została zwołana przez Komitet Problemów Rolniczych Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ.

Zurich.

Szwecja:

L. Hjelm, rektor Wyższej Szkoły Rolniczej w Upsali.

Ukraińska SRR:

I. Romanienko, Ukraińska Akademia Rolnicza, Kijów.

Włochy:

D. Agostini, Uniwersytet w Padwie, Padwa.

Zjednoczone Królestwo:

D. K. Britton, kierownik Działu Ekonomiki Rolnictwa Uniwersytetu w Nottingham, Sutton Bonnington, Loughborough.

Organizacje specjalistyczne:

Międzynarodowe Biuro Pracy, Dział Robotników Rolnych: P. Dunkel; FAO, Dział Użytkowania Ziemi i Organizacji Gospodarstw: W. Y. Yang; Europejska Wspólnota Gospodarcza: C. P. Baillet i H. Zylmans; Organizacja Współpracy i Rozwoju Gospodarczego: F. Dowering i R. F. Hancock.

Na wniosek delegatów szwedzkiego i polskiego na przewodniczącego konferencji został wybrany po raz trzeci prof. D. K. Britton, zaś na zastępcę przewodniczącego prof. I. Romanienko.

Porządek dzienny objął 4 punkty, które zostaną kolejno dalej omówione. Wygłoszono 7 referatów oraz 3 doniesienia.

Temat 1. Tendencje w kierunku uproszczenia i specjalizacji gospodarstw istniejące w różnych krajach europejskich

W wyniku trzech doniesień przedstawiciele Belgii, Danii i NRF oraz przeprowadzonej dyskusji zgodzono się co do następujących stwierdzeń.

Dane statystyczne w tej formie, w jakiej są podawane, nie stanowią dostatecznej podstawy do analizy zmian struktury gospodarstw zarówno w skali państwowej, jak i w porównaniach międzynarodowych. Wyrażono też ubolewanie, że wiele urzędów statystycznych nie chce zmienić klasycznej ale już mało przydatnej formy podawania wyników. Niektórzy eksperci stwierdzali jednak, że niektóre dane spisowe mogą być przydatne do robienia pewnych obserwacji. Stwierdzono również, że w niektórych krajach są podejmowane wysiłki w kierunku uprzątnięcia form statystyki, tak by była ona przydatną dla śledzenia zmian strukturalnych. M. i. wymieniono, że jedną z form klasyfikacji gospodarstw może być liczba dni pracy zużywana na poszczególne działalności w tych gospodarstwach.

Eksperti doszli do wniosku, że na podstawie posiadanych liczb empirycznych nie można stwierdzić, iż farmy bardziej wyspecjalizowane są bardziej opłacalne od wielostronnych. Ogólnie jednak wśród ekspertów przeważała opinia, że na ogół uproszczenie i specjalizacja prowadzą do większej produktywności i zmniejszają koszty. W szeregu krajów instruktorzy rolni doradzają farmerom zmniejszanie liczby działalności w gospodarstwie.

Stosowanie metod modeli gospodarstw oraz programowania liniowego może być pożyteczne dla wskazywania tych działalności, które powinny być bądź zlikwidowane bądź rozwinięte.

Stwierdzono, że w czasie dyskusji częściej padało słowo „racjonalizacja obszaru” niż „specjalizacja”. Istotnie wydaje się, że racjonalizacja obszaru jest najbardziej skuteczną formą racjonalizacji organizacji gospodarstwa; jest to jednak bardzo powolny proces. Stąd też w farmach o wysokim wskaźniku człowiek/ziemia istnieje tendencja do intensyfikacji produkcji (najczęściej przez zwiększanie liczby zwierząt produkcyjnych), co w niektórych krajach prowadzi do dalszych trudności na skutek zwiększającej się nadprodukcji artykułów rolniczych.

Wszyscy zebrani stwierdzili, że byłoby bardzo pożądane, by na przyszłej konferencji móc dysponować większą ilością liczb, aby ocenić co daje tendencja w kierunku upraszczania i specjalizacji gospodarstw i zwrócili się do Sekretariatu z życzeniem, by spowodował dostarczenie tych liczb.

Temat 2. Problemy ekonomiczne powstające przy specjalizacji gospodarstw

W tym temacie zostały przedstawione dwa referaty.

Referat prof. Riemsdijka¹ zajmował się problemami związanymi z defini-

¹ Problemy wynikające przy specjalizacji gospodarstw i ich związek z integracją poziomą oraz rozmiarem tych gospodarstw.

cją specjalizacji, formy i wielkości gospodarstwa. Referat stwierdza, że modernizacja gospodarstw na gruntach ornych charakteryzuje się wzrostem wielkości optymalnej tych gospodarstw, trudnościami w uzyskaniu gospodarstw o optymalnej ilości ziemi, kapitału i siły roboczej w formie organizacyjnej, polegającej na prowadzeniu gospodarstwa wyłącznie przez właściciela, wreszcie stosowaniem dyferencjacji i integracji poziomej dla zwalczania tych trudności. Stąd też różne formy kooperacji między farmerami mogą posiadać duże znaczenie.

Referat prof. Manteuffla² omawiał przykład specjalizacji w kombinacie PGR. Referat wykazał, że w kombinatach i przedsiębiorstwach wielozakładowych uproszczenie i specjalizacja następuje przede wszystkim w zakresie produkcji zwierzęcej. Dotychczas objętościowe produkty roślinne zużywane są prawie wyłącznie w tych samych gospodarstwach, w których są produkowane. Zmniejszenie liczby różnych działalności roślinnych w poszczególnych gospodarstwach przedsiębiorstwa jest dotychczas niewielkie, natomiast nadmierne zmniejszenie liczby tych działalności może spowodować obniżenie produkcji z 1 ha i zwiększenie jednostkowych kosztów produkcji. W określonych warunkach dostateczne uproszczenie produkcji może już być osiągnięte w gospodarstwach rzędu wielkości 500 ha użytków rolnych.

W zakresie produkcji zwierzęcej uproszczenie organizacji poszło dalej, lecz w określonych warunkach uzyskało już swoje optimum. Jeśli bowiem trwałe środki produkcji i siła robocza są w pełni wykorzystane, to dalsze zwiększenie rozmiarów stada (przy tej samej technologii) nie zmniejsza już kosztów jednostkowych, a w niektórych przypadkach może je nawet zwiększyć: w zasadzie sprowadza się to do wielokrotności optymalnej wielkości stada.

Jeśli uproszczenie nastąpiło w oddzielnych gospodarstwach, a rozmiary poszczególnych działalności są zadowalające, to nie musi istnieć specjalizacja w samym przedsiębiorstwie.

W dyskusji nad referatami stwierdzono, że jest rzeczą ważną, by dokładnie zdefiniować poszczególne pojęcia i terminy. Nawet tak pospolite terminy jak przedsiębiorstwo, gospodarstwo, działalność są rozumiane i używane w różny sposób przy bardzo ograniczonej możliwości ich stosowania. Uznano, że konkretne jednostkowe studia są wysoce użyteczne, lecz że uzyskane wyniki nie mogą być uogólniane i nie dadzą się porównywać między krajami o zupełnie różnych warunkach technicznych i gospodarczych. Specjalną uwagę zwrócono również na nowe formy kooperacji, które mogą się okazać użyteczne lub nawet konieczne.

Temat 3. Zastosowanie środków z zakresu racjonalizacji gospodarstw w polityce rolnej kraju

W tym temacie został przedstawiony tylko jeden referat (noszący ten sam tytuł co temat 3) przez prof. Hjelmę. Referat zajmował się różnymi konfliktami, które zachodzą pomiędzy polityką rolną różnych krajów a wspólnym celem maksymalnego wykorzystania środków produkcji. Omawiał on też niektóre posunięcia państwa mogące dopomagać w uporządkowaniu gospodarstw i ich racjonalizacji.

Racjonalizacja gospodarstw i zastosowanie nowej technologii produkcji doprowadziły w niektórych krajach do wzrostu produkcji i stworzenia nadmiaru produktów.

W niektórych ważnych terenach konieczne posunięcia racjonalizatorskie mogą być jednak utrudniane przez politykę państwa. W pewnych wypadkach polityka cen może powstrzymać konieczną migrację z rolnictwa, a przez to wstrzymać racjonalizację organizacji gospodarstw (przez zwiększenie obszaru). Czasem z kolei takie posunięcia racjonalizatorskie mogą być zatrzymane przez posunięcia polityki agrarnej i przez istniejące ustawodawstwo np. podatki od nawozów sztucznych i pasz treściwych, przepisy dotyczące sprzedaży ziemi, prawo spadkowe etc.).

Natomiast do środków państwa mogących pomóc w racjonalizacji gospodarstw należy: ułatwianie ludności przechodzenia do przemysłu, stabilizacja cen, dodatkowe przydzielanie ziemi i kapitału, stacje doświadczalne, emerytury itd.

W dyskusji nad referatem zostały poruszone następujące sprawy.

Zagadnienie elastyczności podaży siły roboczej: stwierdzono, że podaż pracy

² Zagadnienia związane ze specjalizacją gospodarstwa i ich związek z integracją poziomą i rozmiarem gospodarstw.

w rolnictwie nie zawsze zależy od wysokości płac, lecz jest również kwestią wieku osób. Podkreślono też, że zmniejszenie siły roboczej w rolnictwie nie musi być równoznaczne ze zmniejszeniem ludności wiejskiej.

Eksperci zgodzili się, że ekonomiczny sens racjonalizacji gospodarstwa leży w zmniejszeniu jednostkowego kosztu produkcji. Wspomniano jednak również, że przy dążeniu do racjonalizacji gospodarstw nie może być brany pod uwagę jedynie cel ekonomiczny, lecz całkowite korzyści, w tym również i korzyści pozaekonomiczne w dosłownym tego słowa znaczeniu.

W dyskusji powracano też do myśli zawartej w referacie, że w niektórych krajach racjonalizacja gospodarstw doprowadziła do nadprodukcji artykułów rolniczych i że należy starać się dostosowywać rozmiary produkcji do potrzeb rynku, (łącznie z eksportem). Przedstawiciele Białorusi, Jugosławii, Polski i Ukrainy podkreślili jednak, że w ich krajach produkcja planowana jest na dłuższą metę i że z tego względu nie grozi tym krajom żywiolowa nadprodukcja.

Temat 4. Czynniki ekonomiczne i czynnik człowieka w reorganizacji drobnych i dużych gospodarstw

W tym temacie zostały przedstawione 4 referaty.

Prof. Westermarck, którego referat¹ podkreślał znaczenie czynnika ludzkiego, doszedł na podstawie danych z szeregu krajów do wniosku, że wszędzie tam, gdzie chodzi o właściwą alokację i organizację środków coraz większe znaczenie będą miały umiejętności i kwalifikacje kierownika gospodarstwa. Wynika to z następujących powiązanych między sobą przyczyn.

a) Ponieważ nauka i technika coraz szybciej się rozwijają, kierownik gospodarstwa musi umieć dostosować się do tego tempa.

b) Ponieważ nie jest możliwe stworzenie racjonalnej jednostki produkcyjnej bez zastosowania osiągnięć techniki, polityka państwa jest dostosowana do tego, by zapewnić rozsądny dochód rolnikom umiejącym zastosować te osiągnięcia.

c) Ponieważ rozmiary farm, niezależnie od tego w jaki sposób rozmiar ten będzie mierzony, będą wzrastać, oznacza to coraz większą zależność rolnika od możliwości uzyskania kredytu, który udzielany jest tylko dobrym rolnikom.

d) Gospodarstwa będą dążyły do przybierania najbardziej towarowej formy, a to wymaga zdolności i umiejętności od rolnika.

e) Im więcej rolnik ma do czynienia z kapitałem, tym większych to wymaga od niego kwalifikacji.

By sprostać wszystkim tym warunkom wymaganym od rolnika, należy duży nacisk położyć na odpowiednie przygotowanie fachowe rolników oraz na to, by następstwo pokoleń było dostatecznie szybkie.

Podstawową tezę referatu dr Dettwiler² było to, że racjonalizacja gospodarstw w warunkach szwajcarskich musi umożliwić utrzymanie i pomyślny rozwój możliwie jak największej liczby samodzielnych i samowystarczalnych gospodarstw rodzinnych.

Próby modernizacji drobnych gospodarstw muszą się liczyć z faktem, że gospodarstwa te, nie mówiąc już o ich ograniczonym obszarze i ograniczonej ilości siły roboczej, nie są zdolne w dostatecznym tempie przyjmować postępu technicznego tak, iż dystans między nimi a gospodarstwami dużymi coraz bardziej się zwiększa.

Czynniki ograniczającymi możliwości modernizacji tych gospodarstw są: wiedza i umiejętność farmera, naturalne i ekonomiczne cechy samego gospodarstwa, wreszcie techniczne i ekonomiczne czynniki wpływające na przebieg produkcji, ze względu na ograniczoną wypływanie tych gospodarstw na rynek i politykę państwa. Referat pokazał, jak w tych granicach nowe metody organizacji dały w określonych przypadkach pozytywne wyniki.

Dr Hesselbach w swym referacie³ również podkreślił rolę czynnika ludzkiego w kierowaniu gospodarstwem. Podczas gdy dotychczas czynnik kierownictwa był uważany za ten czynnik produkcji, który łączy w sobie wszystkie inne nakłady, o tyle teraz jego wpływ na inne czynniki produkcji staje się coraz

¹ Ludzkie i ekonomiczne aspekty reorganizacji i realokacji środków w gospodarstwach rodzinnych.

² Możliwości i granice reorganizacji gospodarstw rodzinnych.

³ Mierzenie zdolności kierowniczej: stan obecny i przyszłe możliwości.

bardziej widoczny, ponieważ osoby badające organizacje gospodarstw coraz to zwiększają swe umiejętności w zakresie mierzenia i wartościowania wpływu tych innych czynników produkcji. Referat daje przegląd i krytyczną ocenę wysiłków badawczych w tym zakresie.

Wszystkie sposoby badania zdolności kierowniczych rolnika dadzą się ująć w 4 grupy:

a) Badania, które zwracają uwagę na istnienie i wagę czynnika kierownictwa.

b) Badania, w których osiągnięcia gospodarstw uważane są za wyraz umiejętności kierowniczej rolnika, są odniesione do niektórych charakterystyk kierownika oraz gospodarstwa.

c) Metody służące do określenia potencjalnych zdolności kierowniczych rolnika drogą ustalenia narzędzi oraz testów związanych z osobistymi jego cechami, danymi biograficznymi oraz sposoby posługiwania się tymi testami.

d) Metody mierzenia zdolności kierowniczych przez porównanie wyników osiągniętych przez niego w określonym czasie ze średnimi lub optymalnymi, lecz bez brania pod uwagę osobistych nieekonomicznych celów.

Prof. Mirić w swym referacie¹, po zdefiniowaniu terminu „administrowanie” (określenie głównych celów i sposobów ich osiągnięcia) oraz „kierowanie” (przeprowadzenie czynności przeznaczonych na spełnienie celów i uzyskanie efektów z określonej polityki), opisał kolejne formy administracji w gospodarstwach społecznych Jugosławii, organizację administracji robotniczej w tych gospodarstwach i niektóre doświadczenia tego samorządu.

Jego ogólne stwierdzenia szły w tym kierunku, że administrowanie i kierowanie wciąż nabiera na znaczeniu, nie tylko dlatego, że wzrastają rozmiary przedsiębiorstw i doskonalą się technika, lecz również i dlatego, że samo kierowanie staje się coraz bardziej skomplikowane. W Jugosławii system samorządu umożliwił szybszy i bardziej skuteczny rozwój gospodarki. Mimo to jednak, takie problemy jak rozdział czynności administrowania od czynności kierowania, sprawa jak podnieść umiejętność techniczną i wiedzę ekonomiczną robotników, jak podnieść ich poziom kulturalny, wciąż czekają na rozwiązanie.

Dyskusja w zakresie tego tematu dotyczyła wpływu wieku, wykształcenia i praktyki na wysokość produkcji i opłacalność gospodarowania.

Doświadczenie wskazuje, że byłoby dobrze, gdyby młodzi rolnicy mieli większy wpływ na podejmowanie decyzji w gospodarstwie. To doświadczenie jest podzielane również w niektórych krajach pozaeuropejskich. Np. ostatnie sukcesy rolnictwa japońskiego wynikają z lepszego po wojnie przygotowania rolników do zawodu oraz z większego wpływu młodszych rolników na podejmowanie decyzji produkcyjnych. Wprowadzenie emerytur w rolnictwie oraz pomoc państwa w powstawaniu funduszy emerytalnych może prowadzić do zmniejszenia liczby gospodarstw, a także do szybszej zmiany pokoleń w rolnictwie, a co za tym idzie do poprawy produktywności rolnictwa.

W szereg państw były prowadzone badania w zakresie wpływu praktyki na wyniki gospodarowania. Według poglądów starszych rolników w NRF doświadczenie uzyskane w początkach ich praktyki wciąż jeszcze pomagało im w pracy. Tego poglądu nie podzielali jednak już młodzi rolnicy. W Polsce, gdzie sprawa ta ma duże znaczenie zarówno w odniesieniu do gospodarzy indywidualnych jak również do kierowników gospodarstw państwowych, którzy mają określoną swobodę w podejmowaniu decyzji organizacyjnych, badanie wykazało, że wpływ praktyki wzrastał w okresie pierwszych 5 lat, potem przez mniej więcej dalsze 5 lat nie wzrastał, zaś po mniej więcej 10 latach miał tendencję raczej do oddziaływania w sposób ujemny.

Było też dyskutowane pytanie, w jaki sposób najlepiej upowszechnić postęp techniczny. Zgodzono się, że nie ma na to jednolitej recepty, że zależy to od osoby odbiorcy. Stwierdzono jednak, że pozytywną rolę w tym procesie odgrywają gospodarstwa wzorcowe oraz miejscowi przodownicy postępu.

W związku z wynikami obserwacji i badań dotyczących wpływu wieku rolnika na wyniki gospodarowania i stopień przyjmowania osiągnięć, jakie daje postęp, podkreślono, że nie należy z nich wyciągnąć uroszczonego wniosku, iż decydującym w tych sprawach jest tylko wiek rolnika. Konieczne jest nauczanie w zakresie rolnictwa, doradztwo, przechodzenie praktyki poza domem, w rejonach posiadających warunki różne od warunków własnego gospodarstwa. Chodzi

¹ Administracja i kierownictwo w uospołeczniionych gospodarstwach Jugosławii.

o to, by nowe pokolenie nie trzymało się starych dróg i starych metod gospodarowania i rozwijało w sobie „ducha zmian”.

W wielu przypadkach dochodziło do specjalizowania się w określonych kierunkach w wyniku inicjatywy miejscowych rolników, pomimo braku ekonomicznych i przyrodniczych warunków sprzyjających temu. Ułatwiało to jednak dostarczenie pomocy naukowej i technicznej takim ośrodkom.

Następnym zagadnieniem, które zostało omówione, była sprawa rozmieszczenia zdolności organizacyjnych wśród rolników. Pożądane są badania w tym kierunku, zwłaszcza co do tego w jaki sposób łączyć w gospodarstwie zdolności organizacyjne rolnika z kapitałem potrzebnym do wykorzystania tych zdolności. Nie ma jednak podstaw do obaw, by zabrakło zdolnych kierowników dla gospodarstw wciąż zwiększających swe rozmiary.

Pomocą w rozwoju postępu są nagrody moralne i materialne. Wspominano o tytułach i medalach dla przodujących rolników w ZSRR. Podobne metody stosowane są również i w innych krajach. Interesowano się systemem samorządu w społecznych gospodarstwach w Jugosławii, a w szczególności sposobem podziału dochodu między pracowników.

Generalny wniosek zebranych sprowadzał się jednak do tego, że w dążności do racjonalizacji gospodarstwa należy odejść od wąsko ekonomicznego, a raczej wąsko finansowego punktu widzenia i pogląd ten rozszerzyć włączając socjologię wiejską. Celami niefinansowymi może być np. chęć rolnika posiadania ziemi, chęć zmniejszenia ryzyka itp. Wówczas gdy zostaje osiągnięty wysoki poziom dochodów, względy pozafinansowe zaczynają odgrywać coraz większą rolę.

Wziąwszy to pod uwagę należy uznać, że pełen test zdolności kierowniczych nie może ograniczać się do mierzenia wysokości zysku osiągniętego przez rolnika. Sposób mierzenia jego zdolności staje się zatem bardziej skomplikowany i trudny. By uzyskać pełny obraz racjonalizacji gospodarstwa, ekonomista musi posługiwać się innymi naukami takimi, jak psychologia, socjologia i inne.

To stwierdzenie nie może jednak powstrzymywać ekonomistów w ich wysiłkach mierzenia zdolności kierowniczych rolnika.

*

*

*

Zebrani eksperci doszli do wniosku, że przedstawione referaty są warte tego, by je rozprzestrzenić poza członków grupy. Zwrócono się do przedstawicieli Sekretariatu, by umożliwił ich powielenie i rozesłanie do poszczególnych krajów.

Zebrani zgodzili się, by następne spotkanie grupy odbyło się w pierwszej połowie 1965 r. i by porządek dzienny obejmował następujące sprawy:

1) Informacja statystyczna dotycząca klasyfikacji ekonomicznej gospodarstw (według typów produkcyjnych oraz rozmiarów). Wszystkie kraje są proszone, by złożyły te dane, z tym, że w tej sprawie zostaną również przygotowane referaty. W tym punkcie porządku dziennego odbędzie się również wymiana poglądów w sprawie, jak mierzyć rozmiary gospodarstw inaczej niż przy pomocy obszaru.

2) Ekonomika rozmiarów gospodarstw w różnych formach społeczno-gospodarczych. Studia oparte na krajowych lub lokalnych danych dotyczących produktywności gospodarstw, wskazujące na najpomyślniejsze proporcje ziemi do siły roboczej na różnych poziomach rozmiarów gospodarstw.

3) Wpływ specjalizacji na rozmiary produkcji i na stopień wykorzystania środków produkcji.